

Grzegorz Antoszek

Historia jednego niemieckiego zdjęcia i uwiecznionej na nim jednostki

---

Rocznik Lubelski 41, 239-244

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

GRZEGORZ ANTOSZEK

Lublin

Historia jednego niemieckiego zdjęcia i uwiecznionej na nim jednostki

Ruch regionalny rozwija się dzięki miłośnikom i pasjonatom rodzinnych stron. Popularyzowanie i przypominanie dziejów małych ojczyzn nie musi być *stricte* działalnością naukową, ale może przybierać również bardziej amatorskie formy. Na popularnym internetowym portalu społecznościowym pojawiają się strony, których twórcy publikują archiwalne zdjęcia miejscowości i regionów. Przykładem może być witryna *Włodawa na starej fotografii* (<https://www.facebook.com/WlodawaStareFotografie>), z której redakcją mam przyjemność współpracować. Od prowadzącego ten portal otrzymałem pochodzące z serwisu Fotopolska.eu zdjęcie, które zostanie opisane w niniejszym tekście. Celem analizy będzie ustalenie, czy opublikowany na stronie internetowej podpis fotografii – „21 czerwca 1941 r., Włodawa” – jest zgodny z prawdą, oraz określenie, jaka jednostka została na tym zdjęciu uwieczniona.

Elektroniczna wersja zdjęcia odnaleziona została na jednym z serwisów aukcyjnych¹, w związku z czym – przy braku oryginalnego egzemplarza – nie można stwierdzić, w jakim jest ono stanie fizycznym. Nieznane są też jego wymiary ani ewentualne napisy na odwrocie. Niemożliwa jest również krytyka zewnętrzna tego źródła. Opis aukcji, tożsamy z charakterystyką zdjęcia w serwisie Fotopolska, informuje, że zdjęcie wykonano 21 czerwca 1941 r. w okolicach Włodawy. Jak wspomniano, teza ta zostanie poddana weryfikacji, jednak zadanie to wymaga założenia prawdziwości informacji o lokalizacji, gdyż nie ma sposobu na jednoznaczne jej potwierdzenie lub zaprzeczenie.

Autor zdjęcia nie jest znany, jednak można domniemywać, że był to jeden z żołnierzy kompanii, który postanowił uwiecznić działania swojego oddziału i kolegów z wojska. Niewykluczone, że osoba ta była amatorem fotografii, ponieważ kadr skomponowany został prawidłowo, choć nie do końca profesjonalnie, ponieważ sporą jego część zajmują niebo i korony drzew. Umiejętności autora zdjęcia może podważać fakt, że zdjęcie jest lekko prześwietlone, lecz wydaje się, że raczej ten mankament wynika ze specyfiki ówczesnego sprzętu fotograficznego. Co prawda, posiadanie przez żołnierzy niemieckich prywatnych aparatów fotograficznych było formalnie zakazane, jednak przepis ten nigdy nie był szczególnie przestrzegany. Wykonywaniem zdjęć na potrzeby sił zbrojnych zajmowały się do różnie przydzielane armiom i korpusom Propaganda-Kompanie, w skład których wchodziłi profesjonalni fotografowie, operatorzy filmowi i reportażyści².

Na zdjęciu uwieczniony został oddział wojska na postoju we wsi, obserwowany przez kilkoro dzieci. Sfotografowani zostali żołnierze tworzący koniec kolumny. Jest to jednostka piechoty Wehrmachtu, najprawdopodobniej wielkości kompanii³. O przynależności do Wehrmacht Heer⁴ świadczą niezbitnie wyraźnie widoczne na kołnierzach bluz mundurowych podłużne jasne plamy charakterystycznych patek kołnierzowych *Litzen*⁵. Jednostka stoi luźno, zachowując jednak kształt kolumny marszowej, której tył – jak wspomniano – obejmuje kadr. Można, pomimo nieostrości zdjęcia, wyodrębnić kilka grup, w jakie zbili się Niemcy na postoju. Żołnierze uwiecznieni na pierwszym planie spoglądający w kierunku fotografa stoją w dość przypadkowych pozach, co wzmacnia domniemanie o pamiętkowym, nie zaś propagandowym, celu wykonania zdjęcia. Widoczni są dwaj podoficerowie z mapnikami i kilku szeregowych. Na dalszym planie znajduje się podoficer odwrócony plecami do osoby wykonującej zdjęcie. Nie ma on pełnego wyposażenia potrzebnego do walki, podobnie zresztą jak pozostali żołnierze – nie posiadają oni szelek szturmowych, hełmów, płacht namiotowych i saperek. Tłem jest typowy pejzaż wsi pierwszej połowy XX w. – drewniane domy budowane

1 Zdjęcie pochodzi z serwisu Fotopolska.eu, który wyraził zgodę na jego publikację w niniejszym artykule.

2 W jednostkach Waffen-SS wykonywaniem zdjęć na potrzeby propagandy zajmowali się tzw. SS-Kriegsberichtler – korespondenci wojenni.

3 Kompania etatowo liczyła 165 żołnierzy i oficerów. Zob. G. Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Fünfte Band: Kriegsstärkenachweisungen (KStN), Taktische Zeichen, Traditionspflege*, Osnabrück 1977, s. 11. Szczegółowy wykaz znajduje się na stronie: http://www.niehorster.org/011_germany/39_organ_army/kstn_0131a%28R%29.htm [dostęp: 16 VI 2015].

4 Siły Lądowe Armii Niemieckiej.

5 L. Huart, J.P. Borg, *Feldbluse. Kurtka polowa niemieckiego żołnierza 1933–45*, Oświęcim 2011, s. 12.

w zrąb, charakterystyczne płoty sztachetowe, gruntowa droga z licznymi drzewami rosnącymi na poboczu.

Poza Niemcami na zdjęciu można zauważyć dzieci. Na pierwszym planie widać dwóch lekko ubranych chłopców. Jeden z nich ma krótkie spodnie, co sugeruje ciepłą porę roku. Stoją oni przy gdzieś wypaczonym płocie, na którym wiszą garnki. Na dalszym planie widocznych jest kilku innych chłopców, rozpoznawalnych dzięki charakterystycznym czapkom, innemu odcieniowi ubrań oraz niskiemu wzrostowi. Co ciekawe, nieobecni są dorośli cywile, co może oznaczać niechęć do interakcji z żołnierzami. Dzieciom pozwolono na podziwianie widoku. Żołnierze również nie wykazują chęci kontaktu z tubylcami, zajmując się swoimi sprawami. Ogólna atmosfera panująca na fotografii jest pełna wzajemnego dystansu, ale nie są widoczne oznaki wrogich zamiarów. W połączeniu z niekompletnym wyposażeniem nasuwa to przypuszczenie, że jednostka wykonywała rutynowe ćwiczenia lub przemarsz. Możliwe, że zatrzymała się we wsi w celu odpoczynku i zaspokojenia pragnienia.

Po tej charakterystyce wypada przejść do datacji zdjęcia. Punktem wyjścia będzie ustalenie, podczas jakiej pory roku zostało ono wykonane, następnie określony zostanie typ umundurowania żołnierzy, a dzięki temu także dolna granica czasowa, a na koniec poddane zostaną weryfikacji inne ewentualne daty wykonania fotografii. Te wszystkie zabiegi pozwolą określić przybliżony termin, a co za tym idzie – dadzą także możliwość podporządkowania oddziału dywizji, korpusowi i armii.

Dla określenia pory roku kluczowe jest przyjrzenie się drzewom, chociaż już jasne niebo i wspomniane lekkie ubrania widocznych w rogu zdjęcia dzieci sugerują ciepły okres. Drzewa mają dużo liści, po których głębokim kolorze można wnioskować, że są młode, co oznaczałoby, że zdjęcie wykonano wiosną. To potwierdzałoby opis fotografii w serwisie aukcyjnym.

Z uwagi na to, że określenie modelu munduru, jaki noszą żołnierze tu uwiecznieni, ma zasadnicze znaczenie dla datowania czasu wykonania fotografii, należy przyrzeć się temu dokładnie. Kompania jest ubrana w mundury wzoru M40. Najbardziej widocznym elementem jest czterokieszeniowa bluza polowa M40 z pięcioma guzikami na belce głównej, kołnierzem koloru bluzy⁶ i kontrafałdami na kieszeniach, z czego dwie ostatnie cechy wyróżniające są dobrze widoczne na omawianym zdjęciu. W skład kompletu wchodziła także furażerka M34 oraz spodnie. Żołnierze mają na nogach buty marszowe z cholewami – *Marschstiefel*⁷, które były używane na froncie do 1943 r., gdy zastąpiły je trzewiki⁸. Niewielka liczba mundurów omawianego wzoru pojawiła się wśród żołnierzy jednostek pierwszego rzutu w trakcie kampanii francuskiej, a upowszechnił się na szeroką skalę dopiero wiosną 1941 r. w czasie przygotowań do uderzenia na Związek Radziecki. Wtedy też miał szansę pojawić się na terenach Generalnego Gubernatorstwa, gdy używające go formacje były przygotowywane do inwazji na ZSRR. Wiosna 1941 r. jest więc

6 Było to uproszczenie wprowadzone w stosunku do bluzy wzoru M36 posiadającej kołnierze koloru ciemnoniebieskozielonego. Zob. *Ibidem*, s. 48–50.

7 A. Sáiz, *Deutsche Soldaten*, przekł. Ł. Męczykowski, Poznań 2009, s. 69–70.

8 *Ibidem*, s. 72–73.

dolną granicą czasową datacji zdjęcia. Górną jest wyłącznie koniec wojny mający miejsce w wypadku ziem nadbużańskich w lecie 1944 r.

Czy możliwe jest zatem, że zdjęcie wykonano wiosną 1942, 1943 lub 1944 r.? Rozważmy kolejne przypadki.

Wiosną 1942 r. armie niemieckie przygotowywały się do wielkiego uderzenia w kierunku pół roponośnych Kaukazu. Koncentracja sił była gigantyczna i ogłociła głębokie zaplecze z jednostek garnizonowych. Nie jest prawdopodobne, by dobrze wyekwipowany pododdział w sile kompanii przebywał w tym czasie na manewrach w Generalnym Gubernatorstwie. Nie jest też możliwe, by były to formacje bezpieczeństwa – ich postój pośrodku wsi w podatnej na atak kolumnie, swobodne zachowanie i brak napięcia ze strony cywili dowodzą, że jednostka ta nie była oddziałem pacyfikacyjnym.

Wiosna 1943 r. była natomiast okresem przygotowań do kolejnej wielkiej ofensywy. Dostępne siły piechoty grupowano na pozycjach wokół wybrzuszenia frontu pod miastem Kursk. Zważywszy na znaczące problemy kadrowe armii niemieckiej, zupełnie niemożliwe jest, by kompania w rynsztunku spacerowała po wiosce w Generalnym Gubernatorstwie. Nieprawdopodobne jest także użycie pododdziału do pacyfikacji z takich samych powodów, jak wymieniono powyżej.

Wiosną 1944 r. oddziały niemieckie znajdowały się w ciągłym odwrocie pod naporem Armii Czerwonej. Uderzenia były silne i bolesne. Niemcom brakowało zarówno ludzi, jak i uzbrojenia. Oddziały frontowe były niezwłocznie kierowane na zaplecze i tam przygotowywane do walki. Jednostka na ćwiczeniach w GG byłaby widokiem raczej niecodziennym. Podobnie niespotykana byłaby jednolitość mundurowa w ramach kompanii – mundury M40 zostały wycofane z produkcji w 1943 r., a zastąpiły je modele M42 i M43. Podobna sytuacja miała miejsce także w przypadku obuwia – w 1943 r. trzewiki masowo wyparły *Marschstiefele* i nie zdarzały się oddziały obute jednolicie.

Powyższa analiza skłania do następującego wniosku: jedynym możliwym okresem, w jakim tak umundurowana jednostka mogła przebywać w rejonie Włodawy, jest wiosna 1941 r. Data miesięczna z opisu zdjęcia jest więc bardzo prawdopodobna. Datę dzienną można traktować nieco umownie. 21 czerwca 1941 r. był dla żołnierzy niemieckich symbolem ostatnich dni pokoju ze Związkiem Radzieckim, czasem wspominanym z nostalgią. Można przyjąć, że zdjęcie zostało wykonane na kilka dni przed atakiem na ZSRR. Taka konkluzja z kolei umożliwia ustalenie z wielkim prawdopodobieństwem jednostki, do której należeli sfotografowani żołnierze. Włodawa w niemieckich przygotowaniach do *Unternehmen Barbarossa* pełniła szczególną rolę – była miejscowością położoną na styku dwóch grup armii – *Heeresgruppe Mitte* i *Heeresgruppe Süd*⁹. Jednostką, która stacjonowała w tym rejonie wiosną 1941 r. i stamtąd uderzyła na ZSRR, była 255. *Infanterie-Division*¹⁰.

255. Dywizja Piechoty została utworzona 26 sierpnia 1939 r. w IV Okręgu Wojskowym Drezno¹¹. Była jedną z czternastu podobnych formacji utworzonych

9 *Группировка сил сторон в полосе КОБО*, online: <http://rkka.ru/maps/vlad2.gif> [dostęp: 16 VI 2015].

10 *Ibidem*.

11 G. Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Achter Band: Die Landstreitkräfte Nr 201–280, 2. Auflage*, Osnabrück 1973, s. 253.

w IV fali mobilizacyjnej¹². Główną siłę uderzeniową stanowiły trzy pułki piechoty: 455., 465. i 475., oraz 255. Pułk Artylerii. Wsparcie zapewniały *Aufklärungs-Abteilung 255.*, *Panzerjäger-Abteilung 255.*, *Pionier-Bataillon 255.*, *Infanterie-Division-Nachrichten-Abteilung 255.* oraz oddziały tyłowe i zaopatrzeniowe *Division-Nachschubtruppen 255.*¹³

Jak każda dywizja IV Fali, tak i ta składała się w 21% z rezerwistów, którzy ukończyli zasadniczą służbę wojskową do roku przed utworzeniem jednostki, w 46% z rezerwistów urodzonych przed rokiem 1914 po przeszkoleniu 2–3-miesięcznym, 24% weteranów Wielkiej Wojny oraz 9% poborowych. Etatowo dywizja liczyła 15 019 ludzi, w tym 491 oficerów, 99 urzędników, 2165 podoficerów i 12 264 szeregowych, ale z tej liczby w linii walczyło tylko 9%. Jednostki poruszały się pieszo lub trakcją konną – dysponowano 4077 końmi, 926 wozami konnymi, 618 ciężarówkami i ciągnikami, 359 samochodami osobowymi i 329 motocyklami. Uzbrojenie stanowiło 90 rusznic przeciwpancernych, 343 lekkie karabiny maszynowe (MG 34), 114 ciężkich karabinów maszynowych (MG 08), 75 działek przeciwpancernych 3,7 cm PaK 36, 26 lekkich dział piechoty kalibru 7,5 cm, 36 lekkich haubic polowych 10,5 cm, 12 ciężkich haubic polowych 10 cm lub 15 cm oraz 9 miotaczy ognia¹⁴.

255. *Infanterie-Division* pojawiła się w Generalnym Gubernatorstwie w marcu 1941 r. i została podporządkowana 17. Armii. Była jednostką armijną, niepodporządkowaną żadnemu korpusowi. W maju została przeniesiona do XXXXIV Korpusu Armijnego 4. Armii¹⁵. Na czas ataku na ZSRR została przydzielona do XXIV KA¹⁶ podległego *Panzergruppe 2.* dowodzonej przez gen. płk. Heinza Guderiana¹⁷. Dowódcą 255. *Infanterie-Division* był natomiast gen. por. Wilhelm Wetzel¹⁸. Sąsiadem od południa była 213. *Sicherungs-Division*¹⁹. Zadaniem dywizji była ochrona styku grup armii i osłanianie południowego skrzydła *Panzergruppe Guderian* nacierającej na osi Bug–Mińsk–Smoleńsk–Moskwa.

Po przekroczeniu Bugu dywizja posuwała się w kierunku miasteczka Małoryta, tocząc walki z 75. Dywizją Strzelecką 4. Armii Frontu Zachodniego oraz elementami 45. Dywizji Strzeleckiej 5. Armii Frontu Południowo-Zachodniego²⁰. W dzienniku bojowym XXIV KA zanotowano, że walki były ciężkie, a postępy niewielkie.

12 *Ibidem*, s. 45.

13 *Ibidem*, s. 253–255.

14 <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/Heer/Infanterie-Division4.htm> [dostęp: 16 VI 2015].

15 G. Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Achter Band...*, s. 253–255.

16 Strona www.lexikon-der-wehrmacht.de podaje, że XXIV KA meldował podległość 255. *Infanterie-Division* 8 VII 1941, ale nie wykazywał jej już w meldunkach z 27 VII. Zob. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Korps/XXIVKorps-R.htm> [dostęp: 16 VI 2015].

17 Guderian pisał: „Prawe skrzydło. XXIV korpus pancerny: 255 dywizja piechoty (przydzielona tylko na czas forsowania Bugu z Włodawy na Małorytę)”. Co ciekawe, na mapce załączonej w książce chochlik drukarski przemianował dywizję na 265. *Infanterie-Division*. Zob. H. Guderian, *Wspomnienia żołnierza*, przekł. J. Nowacki, Warszawa 2007, s. 160–169.

18 <http://www.warandtactics.com/smf/barbarossa/axis-order-of-battle-for-operation-barbarossa/?wap2> [dostęp: 17 VI 2015].

19 <http://www.hanternws.narod.ru/1941/karta2.jpg> [dostęp: 17 VI 2015].

20 <http://www.rkka.ru/maps/zapovo.gif> [dostęp: 17 VI 2015].

Wynikało to po części z trudnego terenu, bagien i lasów Polesia, ale także z determinacji broniących się czerwonoarmistów. Kilkudniowe ciężkie walki spowodowały opóźnienie lewego skrzydła 2. Grupy Pancernej²¹. Następne starcia toczono z jednostkami 28. Korpusu Strzeleckiego i 14. Korpusu Pancernego²².

Po przezwyciężeniu trudności 255. *Infanterie-Division* wzięła udział w walkach w rejonie Smoleńska i z całą *Heeresgruppe Mitte* skierowała się na Moskwę. Po starciach w okolicach Wołokołamska i Klina oraz po radzieckiej kontrofensywie z grudnia 1941 r. wycofała się pod Gżatsk (obecnie Garagin), gdzie w składzie 4., a następnie 3. Grupy Pancernej uczestniczyła w 1942 r. w ciężkich walkach w operacji rżewsko-wiaziemskiej²³.

W roku 1943 r. 255. *Infanterie-Division* została włączona w skład LII KA 4. *Panzerarmee, Heeresgruppe Süd*, z zadaniem uderzenia na Białogród. 11 sierpnia wchłonęła resztki rozbitej 332. *Infanterie-Division*. Po ciężkich walkach odwrotowych dywizja została rozwiązana w grudniu 1943 r., a jej pozostałości przydzielone jako uzupełnienia innym oddziałom²⁴.

Wydaje się, że cel postawiony we wstępie niniejszego tekstu został osiągnięty. Przy założeniu prawdziwości lokalizacji wykonania zdjęcia udało się określić, że uwiecznioną jednostką była jedna z kompanii 255. Dywizji Piechoty Wehrmachtu. Fotografia ma cechy pamiątkowe, na co wskazują zarówno kadr i kompozycja, jak również domniemana data wykonania na jeden dzień przed wybuchem wojny niemiecko-sowieckiej. Cieszy fakt, że podobnych zdjęć pojawia się coraz więcej, nie tylko na krajowych, ale i na zagranicznych serwisach aukcyjnych i fotograficznych.

---

21 M. Sołomin, *Czerwiec 1941. Ostateczna diagnoza*, przekł. A. Pawłowska, Poznań 2015, s. 488. Zob. także: http://www.duel.ru/199817/?17_7_2 [dostęp: 17 VI 2015]. Również na podstawie analizy dostępnych map: <http://www.hanternws.narod.ru/1941/karta2.jpg> [dostęp: 17 VI 2015]; <http://evofh11.devhub.com/img/upload/Deatil23.jpg> [dostęp: 17 VI 2015], http://www.armchairgeneral.com/rkkaww2/maps/1941SW/Frontier/S_SW_June_22_July_9_41.jpg [dostęp: 17 VI 2015].

22 M. Sołomin, *op. cit.*, s. 477–509.

23 Więcej na ten temat: M. Fiszer, J. Gruszczyński, *15 miesięcy rżewsko-syczewskiej maszyny do mięsa. Operacja Rżewsko-Wiaziemska*, cz. 1, „Technika Wojskowa Historia” 2012, nr spec. 3, s. 58–72; idem, *15 miesięcy rżewsko-syczewskiej maszyny do mięsa. Operacja Rżewsko-Wiaziemska*, cz. 2, „Technika Wojskowa Historia” 2012, nr spec. 4, s. 82–91; idem, *15 miesięcy rżewsko-syczewskiej maszyny do mięsa. Operacja Rżewsko-Wiaziemska. Operacja „Mars”*, „Technika Wojskowa Historia” 2012, nr spec. 5, s. 50–66.

24 G. Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Achter Band...*, s. 253.